

Лебедєва Н., Посиліна К. Норма та її відношення до контексту / Н. Лебедєва, К. Посиліна // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2006. – С. 112–115. – (Серія „Лінгвістика ; вип. 3).

УДК 811.111:81'38

Надія Лебедєва

Катерина Посиліна

(Херсон)

НОРМА ТА ЇЇ ВІДНОШЕННЯ ДО КОНТЕКСТУ

У даній статті розглядаються різні лінгвістичні підходи до визначення норми, а також порушення норми. Особлива увага приділяється нормі контексту, у зв'язку з чим наводиться список контекстів, з якими мовні одиниці створюють конотації.

Ключові слова: декодування, норма, загальномовна норма, контекст, конотація.

The article focuses on different linguistic approaches to the definition of the norm explaining the ways of its violation. Special attention is paid to the norm of the context.

Key words: decode, norm, ordinary language, context, connotation.

Об'єктом даної статті є художній текст, що створюється автором і декодується читачем. Це означає, що на створення тексту значний вплив має намір автора, а на сприйняття тексту – здатність читача до декодування. Намір і його реалізація – різні поняття. Існують випадки, коли намір автора не збігається з результатом його творчості, і читач краще або інакше розуміє твір, ніж сам автор. Це відбувається тоді, коли авторові не вдається реалізувати свій

намір або коли він інтуїтивно втілює у своєму добутку те, що не входило в його первісний задум і навіть не відповідає його світорозумінню [1, с. 18].

Декодування художнього тексту залежить від різного роду “допусків”, зв'язаних з віком, інтелектом, утворенням, досвідом читача і навіть з настроєм, темпераментом, смаком, асоціаціями, що викликає у ньому даний твір.

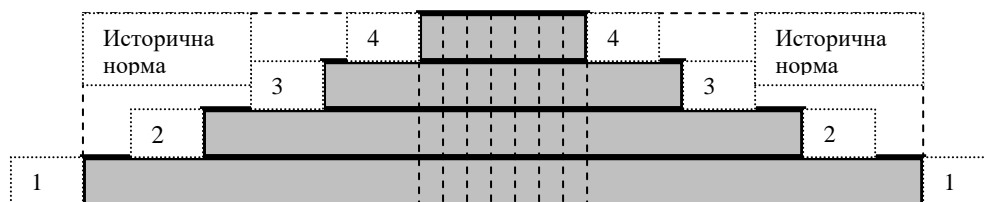
Стилістичну значущість художнього тексту часто пояснюють порушенням норми. С.Р. Левін вважає, що лінгвістичний елемент тільки в тому випадку стилістично ефективний, якщо імовірність його появи у певній позиції дорівнює нулю або майже нулю [2, с. 37].

Норма, насамперед, явище відносне. По-перше вона історично мінлива; по-друге, у мові існує не одна норма, а безліч норм або безліч видів форм.

Норма “як сукупність загальноприйнятих традиційних реалізацій структури мови” представлена так званою літературною або стандартною мовою (*загальномовна норма, ordinary language, standard language*), що може служити точкою відліку у фіксації відхилення [3, с. 237]. У такому випадку відхиленням вважається усе, що суперечить рекомендаціям граматики і нормативної стилістики мови.

Крім норми літературної мови існують свої традиції в місцевих говорах, діалектах, у кожному функціональному стилі і підстилі, в окремих жанрах і літературних напрямках, в індивідуальному стилі кожного письменника й в окремих творах. Так, наприклад, І.В. Арнольд під нормою розуміє не тільки нейтральний літературний стандарт, але і функціональні стилі і діалекти [1, с. 51]. Особливості норми цього виду відбиваються у будь-якому художньому контексті і складають норму контексту на відміну від норми літературної мови. Так, вживання архаїчної форми *ward* замість *wurd* з погляду літературної мови є відхиленням; а в добутку Г. Манна “*Der Untertan*” та ж форма в міру своєї вживаності, звичайно сприймається як норма.

Ієрархічну схему виведення норми контексту з особливостей історичної норми, функціонального й індивідуального стилю, жанру, твору можна представити наступним шляхом:

- 1 – норма функціонального стилю художньої літератури;
- 2 – норма жанру і літературного напрямку;
- 3 – норма індивідуального стилю письменника;
- 4 – норма твору;
- Заштрихована частина – норма контексту

Завдяки таблиці стає зрозумілим, що норма контексту вбирає в себе особливості норми функціонального стилю (1), жанру (2), індивідуального стилю письменника (3), твору (4).

Відступ від норми контексту викликає “ефект обманутого чекання” [4, с. 318]. “Зняття заборон” може бути значущим, якщо воно відчутно, тобто якщо текст одночасно проектується на дві системи закономірностей: систему, у якій певна послідовність елементів виступає як єдино можлива (структура чекання), і систему, яка вводить у які-небудь інші ряди передбачуваності, що скасовують перший тип [5, с. 232]. Виходячи з цього, можливо протиставлення контексту, у якому всі елементи передбачувані, контекстові, у якому на тлі передбачуваних елементів уживаються непередбачені, що є порушенням норми даного контексту. При цьому мається на увазі не будь-яка “знахідка” письменника, а тільки така, що роз’єднує ланцюг передбачуваних елементів контексту.

Визначення природи відхилення від норми ще не є відповіддю на питання про стилістичну або “поетичну” значущість художнього тексту. По-перше, будь-який художній текст уже є стилістично значущим завдяки тим збільшенням змісту, що його елементи здобувають у системі художнього твору. По-друге, не усяке відхилення від норми поетично дієво, тому що поетичного значення набуває відхилення лише тоді, коли в його основі присутня своя норма, тобто коли відхилення від норми перестає сприйматися як довільна погрішність проти граматичних правил. Поетична функція виникає тільки у випадку відхилення від правил “поетичної граматики”. По-третє, існують випадки, коли художній текст цілком відповідає нормі – загальнономовній (тобто

текст не виявляє відхилень від правил граматики і норм стилістики) і текстовій (тобто в контексті немає непередбачених елементів, що складають контраст до найближчого оточення, до всього твору, до індивідуального стилю письменника і жанру, до функціонального стилю).

Протиставлення нейтрального контексту стилістичному за ознакою нерегулярне чергування / регулярне чергування елементів, хаотичність розподілу / нехаотичність розподілу елементів, синтаксичний спокій / синтаксична експресивність [6, с. 62-63] або наявність / відсутність непередбачених елементів не вичерпує всіх характеристик “стилістично значимого тексту” [1, с. 75]. Конотації виникають не тільки при вживанні спеціальних прийомів – різного роду філологічних, морфологічних, лексичних і синтаксичних повторів або при спеціальному сполученні і чергуванні елементів, тобто при явищах низької передбачуваності, але і при приміщенні елементів у сприятливий контекст, що здатний відігравати роль “проявника” конотативних значень, потенційно закладених у денотативне значення мовних одиниць. Таким чином, контекст, у якому немає “відхилення від загального принципу нерегулярності текстової структури” [6, с. 63], також може бути стилістично значущим. Далі необхідно врахувати, що контекст з ознаками нерегулярності структури звичайно за обсягом не виходить за межі одного або двох абзаців і знаходиться в оточенні контексту з елементами, що регулярно чергуються. Контраст між цими двома видами контексту стилістично релевантний, і так званий “нейтральний контекст” також здобуває значущість.

Отже, ми виходимо з положення, що особливістю художнього тексту не обов'язково є порушення норми. У той же час ми вважаємо, що будь-який художній текст має стилістичну значущість тому, що він має декілька ярусів змісту: а) денотативні значення його елементів включають ті збільшення змісту, які вони одержують як одиниці художньої системи; б) конотативні значення виникають як в одиницях, що відповідають нормі, так і в одиницях, що порушують одну з норм. Такий підхід гранично звужує поняття нейтрального контексту, зводячи його до нехудожнього відрізка тексту, штучно

складеному з міжстилевих (нейтральних) мовних одиниць, що вилучає можливість виникнення конотацій.

Питання норми і порушення норми безпосередньо пов'язано з питанням про силу й ефективність конотації. При цьому потрібно мати на увазі наступне. Загальномовна норма не завжди збігається з нормою контексту. Відступ від загальномовної норми не завжди збігається з відступом від норми в контексті. Можливе існування чотирьох випадків: а) мовна одиниця відповідає як загальномовній нормі, так і нормі контексту, або стилістичний прийом, застосований до мовної одиниці, що відповідає як загальномовній нормі, так і нормі контексту; б) мовна одиниця *не* відповідає ні загальномовній нормі, ні нормі контексту, або стилістичний прийом, застосований до мовної одиниці не відповідає ні загальномовній нормі, ні нормі контексту; в) мовна одиниця відповідає загальномовній нормі, але не відповідає нормі контексту; г) мовна одиниця не відповідає нормі контексту, або стилістичний прийом, застосований до мовної одиниці не відповідає загальномовній нормі, але відповідає нормі контексту. У випадку (а) конотації виникають тільки при особливому використанні норми, тобто при вміщенні мовної одиниці в сприятливий контекст, який виявляє потенційно значущі в ній конотації. У випадку (б) і (в) конотації виникають на основі контрасту між мовною одиницею і контекстом, причому у випадку (б) контраст відчувається сильніше, ніж у випадку (в). У випадку (г) порушення мовної норми приховується контекстом, тому усі виникаючі конотації відчуваються слабо.

Підсумовуючи сказане, доходимо висновку, що реалізація конотацій більшою мірою залежить від ряду особливостей контексту, від його відношення до норми: чи відповідає вживання одиниці загальномовній нормі і нормі контексту (одиниця не порушує загальномовну норму, одиниця порушує норму, одиниця порушує норму контексту). Відповідно можна скласти орієнтований список контекстів, у яких мовні одиниці створюють конотації:

1. Контекст, у якому одиниця суперечить членам, що корелюють, і порушує норму одного виду (загальномовну норму).

2. Контекст, у якому одиниця суперечить членам, що корелюють, і порушує норму одного виду (норму контексту).
3. Контекст, у якому одиниця не суперечить членам, що корелюють, і не порушує норму.

Кожен вид контексту зустрічається в трьох варіантах: з аналізованою одиницею в зачині, з аналізованою одиницею в розробці; з аналізованою одиницею в підсумку. Реалізація конотативних значень мовної одиниці в контекстах дев'яти типів може бути представлена у схемі:

1. MO \longleftrightarrow – Нз, – Нкт, п₁
2. MO \longleftrightarrow – Нз, – Нкт, п₂
3. MO \longleftrightarrow – Нз, – Нкт, п₃
4. MO \longleftrightarrow – Нз, + Нкт, (+Нз, – Нкт) п₁
5. MO \longleftrightarrow – Нз, + Нкт, (+Нз, – Нкт) п₂
6. MO \longleftrightarrow – Нз, + Нкт, (+Нз, – Нкт) п₃
7. MO \longrightarrow + Нз, + Нкт, п₁
8. MO \longrightarrow + Нз, + Нкт, п₂
9. MO \longrightarrow + Нз, + Нкт, п₃

МО – мовна одиниця; Нз – загальномовна норма; Нкт – норма контексту тексту; п₁ – позиція в зачині; п₂ – позиція у розробці; п₃ – позиція в підсумку; “ \longleftrightarrow ” протиставлення членам ряду; “ \longrightarrow ” немає протиставлення членам ряду).

Найбільш вживаними в художньому тексті є перший, другий, третій, сьомий, восьмий і дев'ятий види контексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Levin S.R. Statistische und determinierte Abweichung in poetischer Sprache. – Munchen: VEB Institut, 1965. – S. 211-258.
3. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история. – Вып. 3. – Новое в лингвистике, 1963. – С. 143-343.
4. Riffaterre M. Stylistic Function // Proceedings of Ninth International Congress of Linguists. – Cambridge: Cambridge University Press, 1962. – P. 316-322.

5. *Лотман Ю.* Стихотворения раннего Пастернака и некоторые вопросы структурного изучения текста // Труды по знаковым системам (Ученые записки Тартуского ун-та). – Вып.236. – Тарту, 1969. – С. 206-238.
6. *Скребнев Ю.М.* Функциональный аспект лингвистики текста // Лингвистика текста. Материалы научной конференции. – Ч.2. – М., 1974. – С. 60-66.